

УДК 1:316.77:004.738.5

О. В. Шапаренко
Харківський інститут фінансів
Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

У статті розглянуто питання ролі національної ідентичності громадян у перетворенні суспільства на цілісну національну й громадянсько-політичну спільноту. Розкрито зміст, фактори та процеси формування ідентичності. Ідентифікація розглядається як один із механізмів соціалізації особистості, за допомогою якої опановуються норми, ідеали, цінності, моральні якості представників тих соціальних груп, до яких належить індивід. Автор наголошує, що національна свідомість (ідентичність) та нація – це конструкції, що складаються з багатьох взаємопов'язаних компонентів, – етнічних, культурних, територіальних, економічних та політико-юридичних. Зняття усіх протиріч етнічних автостереотипів нації, що склалися на даному етапі в українському суспільстві, можливе лише в рамках громадянського суспільства, шляхом комунікації усіх політичних сил країни.

Ключові слова: національна ідентичність, ідентифікація, етнічність, національна свідомість, громадянське суспільство, процес соціалізації.

В статье рассматриваются вопросы роли национальной идентичности граждан в превращении общества в целостное национальное и гражданско-политическое сообщество. Раскрываются содержание, факторы и процессы формирования идентичности. Идентификация рассматривается как один из механизмов социализации личности, при помощи которой происходит овладение нормами, идеалами, ценностями, моральными качествами тех социальных групп, к которым принадлежит индивидуум. Автор подчеркивает, что национальное сознание (идентичность) и нация – это конструкции, состоящие из многих взаимосвязанных компонентов, – этнических, культурных, территориальных, экономических и политико-юридических. Устранение всех противоречий этнических автостереотипов нации, сложившихся на данном этапе в украинском обществе, возможно только в рамках гражданского общества, путем коммуникации всех политических сил страны.

Ключевые слова: национальная идентичность, идентификация, этничность, национальное сознание, гражданское общество, процесс социализации.

The article examines the role and place of the national identity of citizens in the transformation of society into a coherent national, civil and political community. Content, factors and processes of identity formation are disclosed. Identification is considered as one of the mechanisms of socialization through which norms, ideals, values, roles, moral of representatives of the social groups to which the individual belongs are transferred. The author notes that the national consciousness (identity) and the nation are patterns consisting of many interconnected components - ethnic, cultural, territorial, economic, political and legal. Removal of all ethnic contradictions of auto stereotypes of the nation that emerged at this stage is only possible within the civil society, through communication of all political forces.

Key words: national identity, identification, ethnicity, national consciousness, civil society, the socialization process.

Актуальність статті зумовлена сучасними внутрішніми надскладними обставинами, в яких опинилася Україна. Збереження цілісності держави та її зміцнення, розвиток громадянських зв'язків, розбудова громадянського суспільства належить до фундаментальних інтересів України. Їхня повноцінна реалізація передбачає не лише політику державних інституцій, але й активну участь

громадян у політичному процесі. Це тісно пов'язане з формуванням особистості як такої, її моральних якостей, поведінки і здатності до саморозвитку. У сучасному світі проблема особистості нерідко розглядається крізь призму процесу набуття нею ідентичності. Мета статті – виявити роль і місце національної ідентичності громадян у перетворенні суспільства на цілісну національну й громадянсько-політичну спільноту.

Термін «ідентичність» має соціально-філософське, психологічне, правове й соціокультурне трактування. Як психологічний феномен ідентичність почав вивчати З. Фрейд, у якого ідентичність позначала процес і результат емоційного самоототожнення індивіда з іншою людиною, групою, образом, ідеалом. Згодом цей термін набув більш широкого значення. Е. Еріксон розглядав ідентичність як єдине, нерозривне, цілісне, одночасно і мінливе і незмінне протягом всього життя «Я». Еріксон визнавав, що протягом життя людина переживає кілька криз ідентичності залежно від вікових циклів, однак ідентичність зберігається як суб'єктність. Еріксон фактично писав не стільки про ідентичність, скільки про автентичність як дійсність існування, його істинність, непідробленість. Автентичність (відповідність оригіналу, не-фальшивість) – це відповідність «внутрішній природі», «природній або надприродній наперед заданості», спосіб життя, що відповідає натурі людини. Бути автентичним значить бути собою. У роботі «Ідентичність, юність і криза» Еріксон розглядав етапи особистісного становлення як шлях досягнення дійсності буття й мистецтво його збереження [7].

Ідентичність означає тотожність як властивість сутності або явища, для якого характерний збіг, тотожність із одним або декількома іншими реальними чи абстрактними сутностями чи явищами за основними або загальними ознаками. Щодо ідентичності в соціально-політичній сфері ми, як правило, маємо на увазі набір факторів, які дозволяють людині ототожнювати себе з якимось співтовариством. У 1994 році була видана робота Е. Трикета, Д. Бірман, Р. Уоттса «Людська розмаїтість», у якій ідентичність розглянуто як стабільний, виразний і постійний спосіб переживання, мислення й соціальної дії. У ряді досліджень під ідентичністю розуміють рівень самосвідомості й рівень відчуження (ціннісний та емоційний рівні ідентичності).

Для того, щоб суспільство зберігало певну структуру ідентичності, у ньому, по-перше, повинні існувати різноманітні «соціальні прототипи» – хоча б одна школа, хоча б один університет і т. ін. По-друге, необхідні достатні людські ресурси для підтримки соціальної інфраструктури. По-третє, має бути досить висока концентрація якісних людських ресурсів на вирішальних ділянках, у найбільш важливих структурах, які дозволяють зробити набір ідентичності даного суспільства привабливим і конкурентоздатним порівняно з ідентичностями інших суспільств того ж порядку.

«Повна» ідентичність припускає наявність та особливе сполучення трьох факторів: «Я», «Ми», «Вони». Перш за все потрібно, щоб людина сама вважала себе частиною співтовариства не тільки в душі, а показуючи, маніфестуючи це («Я» – фактор). Це відкрите визнання людиною своєї належності до певної групи («цілого»). Крім того, необхідно, щоб співтовариство було з цим згодне – відкрита й діяльна згода співтовариства («цілого») з фактом цієї належності («Ми» – фактор). Урешті-решт, дана належність повинна бути визнана сторонніми, «третіми особами» («Вони» – фактор). Наявність усіх цих факторів виникає в ситуації, коли людина вважає себе частиною співтовариства й усі з цим згодні. У випадку, якщо виконуються не всі, а тільки частина наведених вище умов, коли один, або два фактори ідентичності відсутні, то мова йде про половинчасту, неповну, «граничну» ідентичність.

Ідентичність не існує поза соціальною структурою. Індивіди відтворюють соціальні структури тим, що беруть участь у них. Індивідуальна дія й структура поєднані в єдиному процесі, оскільки існує основа для їхнього об'єднання – практика. А. Гідденс вказує на подвійність структури: структура не тільки тяжіє над індивідами, але може використовуватися ними, отже, змінюється [8]. Концепція Гідденса може бути використана для пояснення феномена граничної ідентичності. В умовах полікультурного й поліетнічного суспільства, коли індивід протягом усього періоду життєдіяльності зіштовхується із системою цінностей і норм представників інших етносів, на нього звалюються часом зовсім різні ієрархії цінностей. У цих умовах індивід потенційно має право вибору. Оскільки процес соціалізації – процес двосторонній, то людина може прийняти цінності,

а може й не прийняти їх. На певному етапі соціалізації вмикаються механізми персоніфікації цінностей або їх відторгнення. Цей процес може відбуватися за трьома моделями:

1. Індивід займає зону наближення – «Я – це інший» (наприклад, коли соціальна ідентичність не задовольняє членів групи й вони прагнуть приєднатися до більш високо оцінюваної ними групи).

2. Індивід займає зону віддалення – відчуженість від власної долі, «відхід у себе», «внутрішня еміграція» (наприклад, прагнення сховати ідентичність).

3. В індивіда формується «межова» ідентичність. Існування межової ідентичності базується на тому, що людина бере безпосередню участь у формуванні своєї ідентичності, оскільки структура цінностей та орієнтації, пропоновані інститутами соціалізації, не засвоюються в такому вигляді, у якому вона пропонується їм.

У перших двох моделях спостерігається відсутність ідентичності. У випадку межової ідентичності наявні вибірковість у виборі і, як наголошував Ю. Габермас, «обґрунтування домагань на значущість» свого вибору. Найбільш відкритими для ціннісних інновацій виявляються люди, що не прийняли на себе чіткої етнічної приналежності, але й не бажають залишатися людьми, які «рідні не пам'ятають». Маргінали, відчуваючи свою «неповноцінність», намагаються перебороти цей стан тим, що впливають на структуру цінностей.

Ідентифікація – це процес формування й підтримки ідентичності. Ідентифікація розглядається як один із механізмів соціалізації особистості, за допомогою якої засвоюються норми, ідеали, цінності, ролі, моральні якості представників тих соціальних груп, до яких належить індивід. Ідентифікація як правовий феномен з'являється у зв'язку з тим, що людина повинна ідентифікуватися як громадянин, як платник податків, як представник певного стану й т. ін. Процес формування й підтримки ідентичності відбувається через освоєння цінностей культури. Тут важливо розмежувати так звані «класичні» й «некласичні» культури. Під класичними культурами мають на увазі сформовані, самодостатні, автентичні культури. Під некласичними – культури межові. За І. Яковенко, класичним культурам властиві:

- високий рівень структурованості культури і відповідно високий рівень структурованості феноменологічного поля культури;
- спрямованість рушійних сил «класичної цивілізації» як усередину власної системи (структурування внутрішнього простору), так і назовні, у напрямку до інших культур;
- наявність певної інтенсивної, чітко маркованої домінанти, що характеризує дану цивілізацію; високий рівень здатності до саморозвитку; акцент на об'єктивному; висока здатність до асиміляції (поглинання) феноменів, що приходять із інших культур з іншою історичною хронологією; висока агресивність; постійна тенденція до руйнування споконвічного архаїчного культурного синерезису, що породжує імпульси історичної динаміки.

Для некласичних культур (або граничних утворень) характерні:

низький рівень структурованості як ідеального, так і феноменологічного поля культури; внутрішні напруження й суперечності як постійний конститутивний фактор, що визначає природу культури творчих механізмів і їхнє функціонування;

«розриви» процесу формування культури, регульовані механізмом інверсії розвитку;

синкретична домінанта, нездатність до саморозвитку, співіснування в структурі культури феноменів, що належать до різної історичної хронології – від архаїки до сучасності, постійна активізація архаїчних феноменів;

акцент на суб'єктивному, розчинення суб'єкта в культурному синерезисі, екстенсивний характер, нездатність до динамічного розвитку, дуже болісна модернізація [1, с. 233-243].

Ідентичність у сучасних умовах – це особливе сполучення унікального та універсального. Територіальна й етнічна належність – це фактори унікальності ідентифікації. Унікальність ідентифікації формується на рівні мезоструктури соціуму, на рівні повсякденних практик. До елементів мезоструктури належать родинні групи, стійкі територіальні спільності (населення великих сіл, селищ, міських кварталів), деякі професійні категорії (наприклад, вчителі) та ін. Оскільки, поза тим, що такі спільності є стабільним переносником традицій, у них формуються й передаються найбільш стійкі норми поведінки, ці спільності формують навіть правила відбору

шлюбного партнера. Етнічність, за визначенням Ф. Барта, варто розглядати як групову ідентичність, засновану на культурних границях. В умовах інтенсивних контактів, побудованих без урахування етнічного фактора (тобто без опори на етнічну ідентичність), наприклад, у сфері економічної діяльності, культурні розходження мають тенденцію до зниження.

Розвинута політична культура, конституційно-правові норми – фактори універсальності ідентифікації. Політична культура може розумітися не тільки як рівень компетентності суб'єкта політики, але і як специфіка політичної поведінки суб'єкта, що визначається його етнічною належністю. Різновид групової ідентичності – національна ідентичність у широкому (політичній нації) або вузькому (етнос) розумінні слова.

Структура і зміст особистісної ідентичності складається із широкого набору компонентів, одиниць самовизначення, серед яких важливе місце займають емоційні складові, поведінка, воля, усвідомлене і неусвідомлене, саморефлексія, спосіб і характер бачення зовнішнього світу, інших суб'єктів і власного «Я», здатність до засвоєння зовнішніх впливів, здатність реагувати на ситуацію індивідуально неповторним шляхом, почуття цілісної тривалості свого життя. Єдність аспектів ідентичності визначає єдність її змісту і значення, що забезпечують індивіду континуальність і відмінність від інших [2, с. 57].

Як провідні суб'єктивні та об'єктивні фактори особистісної ідентичності, що виявляються на різних вікових етапах, визначаються такі: суб'єктивні – відчуття й усвідомлення власного тіла, ототожнення себе з кимось іншим (близьким, значущим, необхідним), із групами, цінностями; виокремлення себе з цілого світу; цілісність і темпоральна тривалість власного життя; здатність до самооцінки, світогляд, здатність створювати змісти, здатність дистанціюватися від якоїсь конкретної діяльності і входити в умовну реальність символів і знаків; об'єктивні – визнання з боку інших, повсякденний світ, наука і мистецтво, культурні і соціальні норми і стереотипи, цілісність структури світу; фактори, сформовані на перетині суб'єктивного й об'єктивного – гра, самовизначення через набуття компетенцій, професійна діяльність[3]. У зарубіжній і вітчизняній думці склалися загальні й особливі традиції дослідження ідентичності як індивідуального і над індивідуального феномена. Ідентичність – це структура, що змінюється. Вона розвивається протягом усього життя, проходить через подолання криз, може змінюватися в прогресивному і регресивному напрямках, тобто бути ефективною чи негативною (індивід відхиляє будь-які взаємодії).

Зміст надіндивідуальної ідентичності аналогічний до змісту особистісної ідентичності. Аналогом людського тіла у соціумі виступають соціальні інститути, які не тільки продукують відповідний тип ідентичності, але й дозволяють одній соціальній групі ідентифікувати іншу. Аналогом індивідуальної пам'яті є історичні традиції. Культура як система цінностей, символів і мови аналогічна до відповідного реальності образу світу, носієм якого є людина. Почуттю цілісності, тривалості особистості відповідає сприйняття послідовності існування соціальних інститутів. Спрямованість у майбутнє може стати основою для виникнення тих чи інших соціальних груп.

Національна свідомість (ідентичність) – це насамперед уявлення про себе, як про національну спільноту, про націю. Коли особистість вважає себе частиною такої спільноти й усвідомлює особливі відмінні риси даної спільноти, можна стверджувати факт існування національної свідомості (ідентичності). Найголовніші риси національної ідентичності були сформульовані Е. Смітом:

- 1) історична територія, або рідний край;
- 2) спільні міфи та історична пам'ять;
- 3) спільна масова, громадська культура;
- 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів;
- 5) суспільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території [5, с. 12-13].

Отже, націю можна визначити як сукупність людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, спільну масову, громадську культуру, спільну економіку і єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів [5, с. 12-13]. Національна ідентичність та нація – це конструкції, що складаються з багатьох взаємопов'язаних компонентів – етнічних, культурних, територіальних, економічних та політико-юридичних. Вони означають зв'язки

солідарності між членами спільнот, об'єднаних спільною пам'яттю, міфами та традиціями, і ці зв'язки можуть, а то й не можуть утілюватись у формі національних держав, проте вони нітрохи не схожі на суто юридичні та бюрократичні узи держави. Саме завдяки багатомірності національна ідентичність стає такою гнучкою, неподатливою силою в сучасному житті й у політиці і може ефективно поєднуватись з іншими могутніми ідеологіями та рухами, не втрачаючи власного характеру. До її зовнішніх функцій належать територіальні, економічні та політичні.

З погляду політики, національна ідентичність є опорою для держави та її органів або їхніх політичних еквівалентів у бездержавних націях. Добір політичних функціонерів, регуляція політичної діяльності вибори урядів спираються на критерії національного інтересу, який нібито відображає національну волю та національну ідентичність даного населення. Найбільш очевидною політичною функцією національної ідентичності є легітимація запроваджених юридичними інституціями єдиних юридичних прав та обов'язків, які визначають особні вартості й характер націй і відображають прадавні звичаї і обряди народу. Покликання на національну ідентичність становить сьогодні головний засіб легітимації громадського порядку та солідарності.

Національна ідентичність виконує, крім того, ще й вужчі, внутрішні функції для індивідів у спільнотах. Найочевиднішою є згуртування членів як людей «однієї національності» і «громадян». Сьогодні цього досягають завдяки обов'язковій, стандартизованій державній системі масової освіти, з допомогою якої державна влада сподівається прищепити вірність нації й самотню однорідну культуру; саме цій діяльності більшість урядів, перебуваючи під впливом націоналістичних ідеалів культурної автентичності та єдності, віддаються з великим завзяттям.

Українська нація покликана також розвивати соціальні зв'язки між індивідами та класами, створюючи набір спільних вартостей, символів і традицій. Ю. Хабермас зазначав, що «лише національна свідомість, що кристалізується навколо почуття спільності походження, мови і історії, лише усвідомлення належності до «одного і того самого» народу робить підданих громадянами одного політичного цілого, його членами, які можуть відчуті себе відповідальними один за одного» [6, с. 208]. Використовуючи символи – прапори, монети, гімни, однострої, пам'ятники й церемонії, – членам нагадують про їхню спільну культурну спадщину й культурну спорідненість; чуття спільної ідентичності й належності укріплює й надихає їх. Нація обертається на гурт «натхнених вірою», спроможних долати труднощі й перешкоди. І, нарешті, чуття національної ідентичності стає могутнім засобом самовизначення й самоорієнтації індивіда у світі крізь призму колективної особистості та своєї самотньої культури. Саме завдяки спільній неповторній культурі ми спроможні дізнатися, «хто ми такі» в сучасному світі. Наново відкривши культуру, ми «наново відкриваємо» себе, своє «автентичне Я або ж принаймні саме так видається багатьом зневіреним і дезорієнтованим індивідам, яким судилося змагатися з надміру мінливим і непевним сучасним світом.

Дослідження національної ідентичності з точки зору її впливу на формування громадянськості в Україні, актуалізує нові підходи до розуміння сутності трансформаційних процесів в етнонаціональній сфері, дає змогу перевірити виправданість застосування концепції політичної нації до аналізу процесів націостановлення та державотворення в Україні. Виявлення специфіки національної та інших типів ідентичності українських громадян, основних тенденцій у системі ідентичностей надає можливість здійснення прогнозів щодо перспектив становлення політичної нації в Україні, а також визначення оптимальних, з точки зору національних інтересів, шляхів впливу на цей процес. Аналіз етнічної, релігійно-конфесійної, регіональної фрагментації суспільства, розбіжностей у мовно-культурних, геополітичних орієнтаціях дає можливість перевіряти політичні процеси в етнонаціональній сфері України на наявність загроз національній безпеці України. Такий аналіз надає наукове обґрунтування для вироблення стратегії державної політики, прийняття конкретних політичних рішень та політичного прогнозування.

Додаткової уваги потребує вивчення «компенсуючих» властивостей регіональної ідентичності під час динамічних змін в системі ідентичностей. Комплекс відмінностей у специфіці системи ідентичностей громадян найбільш виразно проявляється між Східною та Західною Україною, але наявність регіонів Центральної України із особливостями ідентичності (етнічної, мовної, релігійно-

конфесійної тощо), наближеними до загальнонаціональних, значною мірою пом'якшує конфлікт ідентичностей, що превалюють, з одного боку, на Заході та, з іншого, на Сході і Півдні України. Регіональна ідентичність не обов'язково має деструктивне значення щодо єдиної національної ідентичності, але натомість може бути органічно вплетеною в цілісний український ідентифікаційний контекст.

Різноманітність етнічної, культурної, конфесійної, регіональної композиції українського суспільства може становити фактор стабільності тільки за умови повноцінної взаємодії між громадянами, коли різні сегменти утворюватимуть єдину громадянську та національну спільноту, тобто політичну націю. Дії держави щодо вирішення економічних, культурних, освітніх питань, спрямовані на заохочення становлення єдиної національної ідентичності, повинні відповідати фундаментальним правам та інтересам громадян.

Для досягнення міжспільнотної консолідації в українському суспільстві неприпустимі явища етнічної асиміляції та акультурації як такі, що здатні провокувати міжетнічну напруженість. Разом із тим, національним інтересам України шкодить надмірна «політизація етнічностей», підсилена протистояннями (мовними, міжетнічними, міжконфесійними, геополітичними), коли на перший план виходять вимоги політичної автономії. Такі процеси здатні генерувати конфлікти і загрозувати національній безпеці України. Наявність в Україні спільнот, орієнтованих виключно на близьке їм етнічне й мовно-культурне середовище поза межами України, здатна породжувати безпосередні загрози національній безпеці. Існування етнокультурних ареалів, межі яких не збігаються з державними кордонами, містить потенційну небезпеку активізації спроб перегляду державних кордонів на етнічній або регіональній підставі, внаслідок інспірування ззовні або з середини держави. Національні інтереси, що полягають у збереженні цілісності держави та її зміцненні, консолідації суспільства, зумовлюють необхідність єдиної для більшості суспільства комунікативної основи.

Аналізуючи етнічні автостереотипи, що склалися в Україні у пострадянський час (гіпертрофовано-негативний та гіпертрофовано-позитивний), дослідник проблем національної ідентичності М. Рябчук зазначає, що перший стереотип є прямим результатом інтерналізації «колективної тіні», накиненої російськими колонізаторами, що виражається у визнанні значною частиною населення своєї вторинності й підлеглості (генетичної, історично-культурної, політичної, економічної, інтелектуальної) щодо «старшого брата». Механізм «розумового поневолення», у термінах академіка В. Вернадського, чи «ментального колоніалізму», за новочасним формулюванням Едварда Саїда, мав досить витончений і неявний для більшості громадян характер. Українська мова в СРСР формально не заборонялась, але досконала система освітніх, пропагандистських, адміністративних заходів успішно маргіналізувала функціонування цієї мови, максимально обмежувала можливості вияву національної ідентичності, мінімізувала процес національного самоусвідомлення. Наслідком такої вмілої й цілеспрямованої політики став вражаючий феномен «національної непритомності» (термін Оксани Забужко) доволі чисельного, 50-мільйонного європейського етносу, що входить у ХХІ ст. з національною свідомістю доби феодалізму [4, с. 204].

М. Рябчук стверджує, що Україна є щонайменше трінаціональною спільнотою, у якій головні елементи є: 1) українці як члени і політичної нації, що перейшла вже чи переходить «доби націоналізму», не конче мусять бути етнічними українцями й можуть не бути українськомовними, але до української мови й культури ставляться шанобливо й визнають свою українську ідентичність; 2) росіяни як члени російської політичної нації не конче мусять бути етнічними росіянами й навіть можуть не бути російськомовними, не завжди, зрештою, ставляться до української мови й культури зневажливо, головне – ідентифікують себе з Росією, з російською нацією (чи її імперським субститутом – «радянським народом»); 3) «малороси» («хохли») – як етнічний субстрат, що не став модерною нацією – ні російською, ні українською, ні донецько-комунарською, а перебуває в стані «тутешніх» («одесити», «кієвляне», «донбасци»), тобто є середньовічною етнічною масою, яка ще не пройшла «доби націоналізму», законсервувавшись на феодальному, домодерному й донаціональному етапі розвитку. Ця маса не отожднює себе ні з Росією, ні з Україною – оскільки

взагалі не мислить у таких категоріях, великою мірою живучи ще у міфологічному, а не в історичному часі й просторі. Самоідентифікація неможлива без певної інтелектуальної рефлексії, до якої ця маса принципово нездатна через свою історичну недорозвиненість.

Внаслідок цього М. Рябчук робить висновок, що ні в XIX, ні в XX столітті в Україні не відбулося характерного для більшості європейських етносів перетворення «селян на націю», навпаки – було створено найсприятливіші умови для того, щоб мільйони «тутешніх» твердо перейняли від колонізаторів їхню ненависть і погорду до всього українського – передусім до мови як головного вияву й символу української ідентичності [4, с. 206-207].

Відносно гіпертрофровано-позитивного стереотипу, М. Рябчук зазначає, що той заснований на суто романтичному ідеалізованому образі нації як своєрідного втілення «світового духа», «вищої ідеї», що начебто імпліцитно закладена в історії і лише шукає шляхів свого вияву за допомогою посередників – із числа інтелігенції, політичних та інтелектуальних еліт, особливо чутливих до повелінь «світового духа» [4, с. 208]. Цей стереотип визначається по-перше, своєрідним месіанізмом, провіденційною вірою у «велике майбутнє» українського народу на тій підставі, що він вже настраждався і тепер заслуговує на винагороду від «Бога» чи від «Історії». По-друге, це всебічна ідеалізація власної історії і невтримне її продовження у найдавніші часи – до скіфів, трипільців і т. ін. По-третє, це ідеалізація національних рис українського народу – на противагу сусідам: «ми працюємо, а вони всі ледачі», «ми створили першу в Європі республіку (козацьку), а нас за це ніхто не цінує» тощо. Усі ці стереотипи своєю гіпертрофованою позитивністю покликані нейтралізувати відповідні негативні стереотипи, насаджувані колонізаторами. Але насправді, «саме своєю гіперболічністю, квазінауковістю, пропагандивністю вони нерідко справляють протилежний ефект – принаймні в очах безсторонніх, а тим більше – негативно упереджених реципієнтів» [4, с. 209].

Ми поділяємо думку М. Рябчука про те, що зняття усіх цих суперечностей можливе лише в рамках постколоніальної культури, постколоніального суспільства, що відтворюється зараз в Україні. Ідеться про визнання себе спадкоємцями обох спадщин: радянської й пострадянської, і про вироблення нової ідентичності не на основі схвалення однієї з них, а на основі критичного переосмислення кожної. Цей підхід передбачає демістифікацію стереотипів і її поступову елімінацію, а точніше маргіналізацію у суспільній свідомості. На ідеологічному, рефлексивному рівні цей процес означає з'ясування природи стереотипів та надання максимально широкої й об'єктивної інформації з різних галузей, зокрема таких «стереотипогенних», як історія етносів, їх культура і побут, особливості національного характеру, природа націй та етносів. Це має бути складовими змісту громадянського виховання молоді. На доідеологічному, не рефлексивному рівні необхідно встановлювати загальну атмосферу політичної коректності, що можливе лише у відкритому, плюралістичному, толерантному суспільстві. Особливу функцію в цьому процесі може виконувати художня культура, яка здатна демістикувати стереотипи. Для громадян України це є досить складною справою, оскільки Україна ще тільки буде громадянське, відкрите суспільство; в ній досі поєднуються риси «неоколоніалізму, самоколоніалізму і внутрішнього колоніалізму» (за термінами М. Рябчука). Негативний стереотип досить існує завдяки спільному інформаційному і культурному простору, а також тому, що колишня колоніальна адміністрація залишилася майже тією самою, незважаючи на зміну вивісок і прапорів. Крім того, негативний стереотип має велику історичну і психологічну інерцію; це, своєю чергою, провокує ще більше вираження позитивного автостереотипу, прибічники якого мають змогу відкрито маніфестувати свої погляди. Формально суспільство стає плюралістичнішим, однак цей плюралізм не підкріплений правовою свідомістю й толерантністю, що робить суспільство ще більш конфронтаційним.

Отже, вірогідно, треба послідовно впроваджувати неконфронтаційність, «стати і поставити інших над поєдинком». «Це вкрай важко робити, коли поєдинок іще не закінчився, але це, можливо, єдиний шанс закінчити його більш-менш щасливо» [4, с. 212].

Отже, в Україні на сучасному етапі відбуваються інтенсивні зміни у системі ідентичностей суспільства, у якій національна ідентичність разом з етнічною належать до найбільш стійких. Ці типи ідентичностей супроводжують людину протягом усього життя, дозволяють знаходити своє місце в спільноті.

Процес формування української політичної нації супроводжується визріванням системного зв'язку, що перетворює суспільство на цілісну національну та громадянсько-політичну спільноту. Це не заперечує існування окремих етнічних, культурних, регіональних ідентичностей, які, відповідно до національних інтересів України, мали б бути інтегрованими у загальноукраїнський ідентифікаційний контекст.

Зняття усіх суперечностей етнічних автостереотипів нації, що склалися на даному етапі, можливе лише в рамках громадянського суспільства, що формується зараз в Україні. Творення політичної нації в Україні передбачає взаємодію двох ключових процесів – становлення єдиної національної ідентичності та забезпечення максимально сприятливих умов для залучення громадян, які є представниками різних етнічних, регіональних, мовних груп, до суспільно-політичного життя.

Література

1. Ахиезер А. С. Цивилизационные исследования / Под ред. А. С. Ахиезера, И. К. Яковенко. – М., 1996. – 379 с.
2. Гавриш І. В. Культура та національна ідентичність особистості / І. В. Гавриш // Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил. Соціальна філософія, психологія. – Х. : ХУПС, 2006. – Вип. 2 (26). – С. 57-59.
3. Губенко А. С. Взаємодія особистісної і соціальної ідентичності. Автореферат дис. канд. філос. наук. 09.00.03. / А.С. Губенко – Х. : ХНАДУ, 2005. – 20 с.
4. Рябчук М. Українські комплекси / М. Рябчук // Національна ідентичність: Хрестоматія / Упоряд. Т. С. Воропай. – Х. : Крок, 2002. – 316 с.
5. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / Е. Д. Сміт. – К. : Основи, 1994. – 296 с.
6. Хабермас Ю. Вовлечение другого/ Ю. Хабермас // Очерки полит. теории. – СПб : Наука, 2001. – 417 с.
7. Эриксон Э. Идентичность, юность и кризис/ Э. Эриксон. – М. : Прогресс, 1996. – 432 с.
8. Giddens A. The Constitution of Society / A. Giddens. – Oxford, 1997. – 325 с.